

**Martin Jemelka
– Jakub Štofaniák,
Víra a nevíra ve stínu
továrních komínů:
Náboženský život
průmyslového dělnictva
v českých zemích
(1918-1938),**

**Praha: Academia – Masarykův
Ústav Archiv AV ČR, v. v. i.
2020, 496 s.**

**ISBN 978-80-200-3153-2
(Academia)**

**ISBN 978-80-88304-27-2
(Masarykův Ústav Archiv
AV ČR, v. v. i.)**

Ještě před tím, než jsem měl možnost knihu *Víra a nevíra ve stínu továrních komínů* autorského kolektivu Martin Jemelka a Jakub Štofaniák, kterou v roce 2020 vydalo nakladatelství Academia – Masarykův Ústav Archiv AV ČR, v. v. i., otevřít, dostaly se ke mně pozitivní ohlasy, že se jedná o kvalitní a důležitou publikaci. I proto jsem měl od této více jak čtyřsetstránkové knihy poměrně velká očekávání.

Samotnou knihu lze vnímat jako logické vyústění dlouhodobého zájmu obou autorů o (náboženské) dějiny dělnictva v českých zemích. Stačí se jen podívat do závěrečné bibliografie, kde najdeme na toto téma velké množství odkazovaných titulů zejména Martina Jemelky, který je také autorem většiny částí publikace. Autoři se v ní zaměřují na vztah průmyslového dělnictva k náboženství v období tzv. první republiky mezi lety 1918-1938. Navazují tak na obnovený zájem české historiografie o dějiny dělnictva (s. 19-20), přičemž se zároveň pohybují na poli etnografie a sociologie náboženství.

Knihy stává na třech tematických pilířích a „jejich vzájemném prolínání – náboženských (a sekulárních) institucích, religiozitu a sociální otázce“ (s. 23). Tematický blok týkající se religiozity dělnictva je pak v knize blokem nejrozsáhlejším. Co se týče vymezení dělnické religiozity, tak ta zde není brána jako specifická dělnická spiritualita, ale jako náboženská praxe průmyslových dělníků (s. 414), a to i v souvislosti s konfesijní identitou, která, jak publikace ukazuje, byla značně pragmatická a flexibilní i v závislosti na jiných identitách (zejména etnické a národní) a životních potřebách dělnictva. Autoři se zároveň snaží zohlednit „etnickou, geografickou a sociální variabilitu náboženských kultur v českých zemích v nejindustriálnější části československého státu“ (s. 25). Pro svoji analýzu vztahu průmyslového dělnictva k náboženství si proto vybírají města Kladno a Zlín, která reprezentují národnostně česká průmyslová města, dále německý Jablonec nad Nisou a národnostně a etnicky smíšenou Velkou Ostravu (s. 25). Autoři se zároveň snaží propojovat sociální makro a mikro úroveň (viz s. 27). Výsledný text se nicméně více pohybuje na makroúrovni. Orientace na mikroúroveň je v textu více patrná zhruba od poloviny knihy, kde jsou i častěji zařazovány citace z výpovědí dělníků a dalších dobových aktérů, které zároveň výborně doplňují makro úroveň.

Jemelka se Štofaniákem v rámci svého výzkumu pracovali se značným množstvím různých dat (viz s. 26-27). Shromáždili například materiály z archivů (nejen) jednotlivých vybraných měst, dokumenty státní správy, materiály jednotlivých náboženských organizací atd. K dispozici měli rovněž pamětnická vyprávění, vzpomínky i (spíše ojedinělé) texty z rukou samotných dělníků. Analýza zároveň vychází z různých kvantitativních dat, například ze sčítání lidu. Autoři se však nespokojili jen se zprostředkovanými kvantitativními daty a dobovými publikovanými analýzami. Vzhledem k zamýšlené kombinaci makro- a mikroperspektivy se zaměřili i na rukopisné sčítací operáty ze sčítání obyvatel českých zemí. Jak popisují: „Přistoupili jsme k časově náročnému vytvoření datových souborů desetiprocenních populačních

vzorků pro všechna čtyři zvolená města, a to pro oba meziválečné censy v letech 1921 a 1930. K dispozici jsme tak měli přibližně pětadvacetitisícový soubor analytických dat, která nám umožnila sledovat celou řadu demografických proměnných v korelaci sociální, náboženské a národnostní příslušnosti. Právě tato demografická data nám umožnila identifikovat dělnictvo mezi aktéry poválečného výstupového hnutí a meziválečného přestupového hnutí a sledovat jeho náklonnost k novým náboženským společnostem a bezvěreckému hnutí“ (s. 27).

Klíčové je, že kniha se z hlediska vztahu dělnictva k náboženství zaměřuje na formativní období Československa mezi dvěma světovými válkami. V souvislosti s 1. světovou válkou se objevuje kolektivní trauma, které se částečně obrací proti náboženství, konkrétněji pak proti katolictví, které bylo úzce spjato s předchozím režimem rakousko-uherského mocnářství. 1. světová válka měla například určitý vliv i na rozmach spiritismu (s. 152), jemuž se autoři jakožto jedné z forem dobové religiozity, která nacházela ohlas i u dělnictva, věnují. Spiritismus totiž poskytoval určitý způsob, jak se vyrovnat se smrtí svých blízkých, a dokonce s nimi být i stále v kontaktu. Celkově se v českém prostoru i v souvislosti s konstitucí Československa objevuje nová nábožensky pluralitní situace (nový náboženský trh), kdy různé náboženské, ale i nenáboženské organizace soupeřily „o dělníkovu duši“, což je pro autory klíčová metafora, která se objevuje napříč celou knihou. Staré i nové náboženské organizace (např. Církev československá) v rámci této situace soupeřily o vliv na dělnickou třídu, která byla zároveň významnou částí tehdejší populace, přičemž k tomu používaly vlastní strategie, různé formy pastorační a misijní činnosti či vyvířely vlastní sociální programy, prostřednictvím kterých se „náboženské společnosti snažily mobilizovat dělnictvo a nabídnout mu vlastní pohled na moderní průmyslovou společnost a řešení jejích problémů“ (s. 408). V prostředí vybraných měst bylo také například patrné slábnutí organizací německého původu v souvislosti s československým nacionalismem ve prospěch analogických organizací angloame-

rického původu (s. 414). Objevuje se také přestupové hnutí (zejména od Římskokatolické církve k Církvi československé) i jeho částečný reverz, kdy se například někteří přestoupivší znovu vrací ke katolické církvi i z toho důvodu, že má zajištěnou dostatečnou infrastrukturu (viz s. 213) a je schopná v rámci ní zprostředkovávat i široké spektrum přechodových rituálů jako pohřby, svatby či křtiny, které pro tehdejší dělnictvo mají stále důležitý význam. Zároveň se silně rozomáhá i bezvěrectví (viz Kladno), které propaguje řada organizací, hnutí a politických stran. V rámci dělnické třídy je například patrný silící vliv komunismu s jeho marxistickým světonázorem vymezujícím se vůči náboženství.

Celkově však kniha silně polemizuje s obrazem dobového dělnictva jako nositelem trendu odklonu od náboženství a sekulární změny. Ilustruje to i na v závěru (s. 412) zmíněné dobové polemice Jaroslava Hanáčka s Arnoštem Bláhou, který (podle autorů) tvrdil, že novým náboženstvím a světonázorem se stal dělníkům marxismus. Jak poukazoval Hanáček, s marxismem a jeho striktně odmítavým postojem k náboženství se důsledně identifikoval jen zlomek dělnictva a dělnictvo zároveň vykazovalo vysoký počet matrikových věřících. Na tom staví i Jemelka se Štofáníkem, přičemž detailně ukazují ambivalentní vztah dobového dělnictva k náboženství pracujícím s pragmatickou aktivizací náboženské příslušnosti (s. 413). To se objevuje například v souvislosti s realizací zmiňovaných přechodových rituálů nebo i v příkládání významu výuce náboženství na školách, které bylo chápáno jako důležité pro morální formování dětí. Docházelo zároveň i k vyjednávání mezi generacemi, kdy konfesijní příslušnost byla i určitá úlitba starším rodinným příslušníkům (s. 413). Jak autoři také popisují, ponechání si alespoň formální konfesijní příslušnosti bylo důležité proto, že pro průmyslové dělnictvo byla tato příslušnost „jedním z faktorů kolektivní identity, poutem s rodinnými, profesními a lokálními tradicemi a pilíř sociální stability, prostředek hmotného zabezpečení a někdy i sociálního a profesního růstu ve smyslu dosažení požadované společenské konformity“ (s. 413). Jak také popisují

Jemelka se Štofáníkem, „mnoho církevně organizovaných dělníků ze své příslušnosti k náboženským společnostem nevyvozovalo žádné morální závazky a imperativy životní praxe, protože se nepovažovaly za jejich aktivní členy. Svou příslušnost k náboženským společnostem pak aktivizovali a deklarovali jen v určitých životních situacích, většinou v závislosti na věku, pohlaví a rodinném stavu“ (s. 412-413). Na druhou stranu však byly u dílčí části dělnictva oceňovány komunitní a méně formální formy živé religiozity v mateřském jazyce, kde se například více realizovaly ženy (s. 414), což se týká i zmiňovaného spiritismu, kde měly ženy významnou roli jako média.

Kniha má přínos i pro pochopení některých procesů (v českém kontextu), které jsou spojovány se sekularizací, jako je industrializace a s ní související zvyšování mobility dělníků stěhujících se do vybraných měst za práci, což má pak například za následek přetrhávání vazeb s lokálními farnostmi, když například mladí dělníci ve Zlíně o víkendech jezdili domů jinam (s. 202-203). Přesto si však dělníci ze zmiňovaných pragmatických důvodů do velké míry v dané době uchovávali deklarativní náboženskou afiliaci, respektive identitu. Právě rozbor problematiky fungování náboženské identity u dělnictva považují za jeden hlavních přínosů práce, který má důležitý přesah i mimo kontext dobového dělnictva. Důležitým aspektem z hlediska fungování a používání náboženské (ale i bezvěrecké) identity u tehdejšího dělnictva je, že zde ve vztahu k náboženské identitě vystupovala jako důležitější identita etnická či národní. Kniha také z mého pohledu rovněž nepřímo ilustruje, že i vzhledem k roztržitosti tehdejšího náboženského trhu a aktivitě silných náboženských i nenáboženských organizací, které spolu soupeřily nejen „o duši dělníka“, ale vlastně celého národa, nedošlo před 2. světovou válkou v českém prostoru k propojení národní identity s konkrétní jednou náboženskou formou a její aktivní praxí, jako tomu bylo a je například v Polsku. To pak mělo vliv na další trajektorii vývoje náboženské situace v českých zemích jak v období komunismu, tak i po jeho pádu.

K možnému rozšíření práce bych dodal, že vzhledem k tomu, že publikace neřeší dějiny náboženských idejí, ale dějiny náboženské a sociální praxe (s. 19, 415), tak se příliš nevěnuje obsahům víry průmyslového dělnictva, což by právě mohlo být další doplnění/rozšíření této publikace. Oceňuji přílohy knihy v podobě kvantitativních dat ohledně ekonomicky aktivního obyvatelstva podle příslušnosti k sociálním skupinám a hospodářskému sektoru (odvětví) a výsledků voleb ve vybraných městech. Jako zajímavé by mi nicméně přišlo přidat do příloh ještě dobové výpovědi vybraných aktérů, ze kterých autoři v textu citují. Drobnou výhradu bych měl ohledně závěrečné bibliografie. Osobně bych preferoval pro lepší přehlednost a snazší orientaci spíše uvádět první příjmení autorů než jméno. Zvláště když je bibliografie podle příjmení řazena.

Na závěr mohu říct, že kniha moje vysoká očekávání rozhodně naplnila. Podle mého názoru jde o v českém prostředí výjimečné a precizní dílo. Lze ho doporučit nejen historikům, kteří se věnují průmyslovému dělnictvu, a sociologům náboženství, pro které je podle mého názoru důležitým dílem skládačky vědění o vývoji náboženství (ale i bezvěrectví) v českých zemích, ale může být zajímavá i pro trpělivého laického čtenáře, který se chce dozvědět více o situaci v daných městech a regionech v meziválečném období. Možná nezamýšleným aspektem knihy je také to, že čtenáři nabízí nejen vědeckou racionalitu, ale probouzí u něj i vizuální imaginaci a navozuje specifickou atmosféru, podpořenou i dobovými fotografiemi, která ho doslova přenese do dané doby.

MIROSLAV VRZAL

Religio: Revue pro religionistiku
29/2, 2021, 187-189.
<https://doi.org/10.5817/Rel2021-2-5>

This work can be used in accordance with the Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International license terms and conditions (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).